

Katarzyna Wojciechowska

Uniwersytet Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy
Wydział Pedagogiki i Psychologii

Żywotność rekonstrukcji elementów folkloru Kaszub w edukacji wczesnoszkolnej

A Reconstruction of Elements of Kashubian Folklore
in Primary Education

SŁOWA KLUCZOWE ABSTRAKT

grupa etniczna,
kultura kaszubska,
folklor Kaszub,
edukacja regionalna,
edukacja wczesno-
szkolna, tożsamość
kulturowa

Różnorodność etniczna i kulturowa zajmuje wiele miejsca we współczesnym dyskursie publicznym. W Polsce problem wielokulturowości dotyczy przede wszystkim mniejszości etnicznych, które od pokoleń rozwijały własną tożsamość, utrzymując swoiste dziedzictwo kulturowe. Dotyczy to między innymi społeczności kaszubskiej. Kaszubi czują się w pełni Polakami, dlatego funkcjonują w sytuacji dwukulturowości i dwujęzyczności. W artykule przedstawiono wyniki badań, których celem było poznanie wiedzy i umiejętności rekonstrukcji elementów folkloru przez dzieci na Kaszubach w obszarze muzyki, obrzędowości i języka kaszubskiego oraz poznanie opinii członków rodziny kaszubskiej i nauczycieli języka kaszubskiego na temat kaszubskiej działalności edukacyjnej. W postępowaniu badawczym wykorzystano test sprawdzający dla uczniów klas trzecich szkoły podstawowej, wywiad z nauczycielką języka kaszubskiego oraz wywiad z członkami rodziny kaszubskiej. W wyniku analizy zebranego materiału badawczego stwierdzono, że badani prezentują dobry poziom wiedzy w wyznaczonych zakresach. Najlepsze wyniki testu uzyskali uczniowie z obszaru obrzędowości. Wiele interesujących kwestii dotyczących folkloru kaszubskiego wniosły wywiady z rodziną kaszubską. Respondentki, dobrze znając kulturę i język kaszubski, uczyniły wiele

elementów muzyki, obrzędowości i literatury nieodłącznym elementem życia codziennego. Wynika z tego, że rodziny kaszubskie stanowią ważne źródło zachowania kultury i jej trwania. Jest to istotny sygnał dla szkoły, aby w procesie edukacyjnym uczestniczyli rodzice w imię wspólnego działania na rzecz podtrzymywania tożsamości kulturowej i przekazywania wartości kultury kaszubskiej młodym pokoleniom.

KEYWORDS

ethnic group, Kashubian culture, Kashubian folklore, regional education, early childhood education, cultural identity.

ABSTRACT

Ethnic and cultural diversity is one of the main issues in contemporary public discourse. In Poland the problem of multiculturalism relates primarily to ethnic minorities who have developed their own identity for generations, maintaining a specific cultural heritage. It concerns, among others, the Kashubian community. Kashubians identify themselves as fully Polish and therefore they function in a bicultural and bilingual reality. The article presents the results of research aimed at understanding the knowledge and skills of the folklore element of the reconstruction of identity by children in Kashubia in the field of music, observance and Kashubian language as well as learning about the opinions of Kashubian family members and Kashubian language teachers about Kashubian educational activities. The research procedure included a test for third grade students of primary school, an interview with a Kashubian language teacher and an interview with Kashubian family members. As a result of the collected research material and its analysis, it was established that the subjects present a good knowledge level in the specified domains. Students obtained the best results in the field of observance. Many interesting issues concerning the Kashubian folklore were brought up during the interviews with Kashubian families. The respondents, being well aware of the culture and the Kashubian language, made many elements of music, rituals and literature inseparable parts of everyday life. Therefore, the Kashubian families are an important source of culture preservation and its endurance. It is an important signal for schools to have parents participate in the educational process in the name of joint efforts to maintain the cultural identity and to convey the value of Kashubian culture to younger generations.

Wprowadzenie

Znana maksyma „uczmy się przez całe życie” nabiera głębszego znaczenia, gdy pomyślimy o edukacji w kontekście poznawania swojej kultury. Od dziecka w niej wzrastamy, uczymy się bycia człowiekiem, obywatelem swojej małej i dużej ojczyzny. We współczesności elementy regionalne, ludowe podlegają różnym czynnikom kulturowym

i społecznym, przede wszystkim naporowi kultury masowej. Folklor często staje się elementem wykorzystywanym w reklamach, bywa też inspiracją dla dekoratorów wnętrz czy projektantów mody. Stąd nierzadko to, co traktuje się jako przejaw folkloru, stanowi odmienną jakość kulturową. Istotne jest określenie, jak wiernie i w jakich zakresach kultura ludowa Kaszub funkcjonuje w kulturze współczesnej. Interesujące stało się „współczesne życie folkloru”, czyli sposób praktykowania tradycji. W związku z tym pojawiło się pytanie o żywotność, czyli stosowanie elementów folkloru na co dzień, podczas świąt, uroczystości i w edukacji regionalnej, oraz w jakim stopniu we współczesnej kulturze są rekonstruowane (odtworzone) elementy kultury tradycyjnej, ludowej, takie jak: stroje ludowe, literatura ustna, tańce, obrzędy, występy wokalne i instrumentalne oraz plastyka. Ważne jest to, jak tradycyjne wartości ludowe włączane są do kanonu wartości współczesnych dzieci, czyli jaka jest edukacja regionalna dzieci na Kaszubach. Ma ona swoje odzwierciedlenie w kulturze przekazywanej z pokolenia na pokolenie w domach z tradycjami kaszubskimi oraz podczas zorganizowanych zajęć. Najczęstszą jej formą są zajęcia języka kaszubskiego w szkołach. Mimo że są to zajęcia dobrowolne, nie brakuje chętnych, którzy w nich uczestniczą. To pokazuje, jak żywa jest wciąż kultura Kaszubów. Wciąż istnieje zapotrzebowanie na rozwijanie edukacji związanej z kulturą kaszubską.

Kultura regionalna Kaszub

F. Drejer wyjaśnia pojęcie kultury regionalnej jako tę, która odnosi się do obszaru terytorialnego, jakim jest region. Jest ona zespołem cech typowych dla tego obszaru¹. Jak podają B. Jałowiecki i M. Szczepański, granice Kaszub wyznaczają miasta: od zachodu Miastko, Ustka, Słupsk, od wschodu Czersk i Gdańsk, od południa Człuchów i Chojnice, natomiast od północy Morze Bałtyckie. Autorzy podają również, że Kaszubi stanowią drugą lub nawet pierwszą co do liczebności grupę etniczną w Polsce². Według A. Jabłońskiego, w historii Kaszub od początków demokratycznej Polski, czyli od roku 1989, starano się o uzyskanie praw, jakie posiadają mniejszości etniczne i narodowe. Pozostano przy określeniu „grupa etniczna”, choć ubiegano się również o status mniejszości etnicznej³. Dnia 6 stycznia 2005 roku weszła w życie Ustawa o mniejszościach narodowych i etnicznych oraz o języku regionalnym, w myśl

¹ F. Drejer, *Wychowanie dzieci do kultury regionalnej w edukacji wczesnoszkolnej (teoria i praktyka)*, Jelenia Góra 2013, s. 16.

² B. Jałowiecki, M. Szczepański, *Rozwój lokalny i regionalny w perspektywie socjologicznej. Podręcznik akademicki*, Tychy 2002, s. 193–194.

³ A. Jabłoński, *Kaszubi. Wspólnota narodowa*, Gdynia 2013, s. 9–26.

której Kaszubi uzyskali miano „społeczności posługującej się językiem regionalnym”⁴. Częścią kultury, właściwą poszczególnym środowiskom oraz grupom społecznym i całemu społeczeństwu, jest folklor, który tylko wtedy występuje, gdy jego treści są przekazywane. J. Burszta, autor hasła *folklor* w „Słowniku etnologicznym”, wyróżnia w rozumieniu tego słowa zarówno elementy tradycyjne, zazwyczaj uwspółcześnione, jak i treści aktualne o cechach estetycznych, zaspokajające określone potrzeby międzyludzkiej komunikacji. Termin folklor współcześnie funkcjonuje w znaczeniach potocznym i naukowym. J. Burszta wyjaśnia znaczenie obiegowe folkloru jako synonimu „całej tradycyjnej kultury ludowej zarówno materialnej, jak i społecznej i umysłowej, jako pozostała w życiu współczesnym tradycja ludowa, a nawet jako wszelka produkcja artystyczna na motywach ludowych”⁵. Folklor w ujęciu naukowym jest różnie interpretowany przez wielu autorów. Jak podaje J. Burszta, w polskiej tradycji folklorystycznej ukazały się dwie orientacje w rozumieniu tego terminu – etnograficzna i literaturoznawcza. Ta pierwsza obejmuje prawie wszystkie elementy, które wchodziły w zakres kultury społecznej i umysłowej oraz niektóre z kultury materialnej. Pojęcie folkloru ze stanowiska literaturoznawczego ogranicza się do literatury ustnej, czyli na przykład legend, podań, bajek czy pieśni.

W niniejszym opracowaniu przyjęto szersze rozumienie terminu folklor, obejmujące muzykę, obrzędowość i język regionu Kaszub.

Muzyka i kultura Kaszub w przestrzeni współczesnej edukacji

Jak zaznacza S. Żerańska-Kominek, badania nad muzyką i kulturą, charakterystyczne dla etnomuzykologii, dowodzą, że jest to dziedzina nauki składająca się z dwóch komponentów. Element muzykologiczny opisuje muzykę jako samodzielną całość w kategoriach muzycznych, natomiast komponent antropologiczny tłumaczy muzykę jako część systemu kulturowego⁶. Muzyka i kultura Kaszub są specyficzne i budowane przez wiele lat, zakorzenione na tyle, że pozostają w ramach współczesnej edukacji i życia codziennego Kaszubów. Muzyka inspirowana folklorem kaszubskim pojawiła się późno, w porównaniu do innych regionów Polski. Pierwsze ludowe pieśni uwieczniono w XIX wieku, za sprawą etnografów, duchownych i regionalistów. Pierwszą, najbardziej powszechną formą rozpowszechniania kaszubskich pieśni ludowych stały się liczne opracowania chóralne. Zwiększyło się zapotrzebowanie na repertuar patriotyczno-morski i regionalny. Przykładami mogą być tutaj „Śpiewnik

⁴ mniejszosci.narodowe.mac.gov.pl. [dostęp: 16.10.2015].

⁵ J. Burszta, *Folklor*, [w:] *Słownik etnologiczny. Terminy ogólne*, red. Z. Staszczak, Warszawa–Poznań 1987, s. 124–128.

⁶ S. Żerańska-Kominek, *Muzyka w kulturze. Wprowadzenie do etnomuzykologii*, Warszawa 1995, s. 18.

morski”, „Marsze pomorskie” i „Hymn kaszubski” Feliksa Nowowiejskiego. Twórcami opracowań kaszubskich pieśni ludowych często byli dyrygenci, którzy działali na potrzeby własnych zespołów. Należeli do nich Tadeusz Tylewski, Karol Hławiczka, Lubomir Szopiński, Leon Łukaszewski, Juliusz Mowiński, Zbigniew Szablewski. Współcześnie takich opracowań dokonują między innymi Marian Wiśniewski i Tomasz Fopke.

W „Hymnie kaszubskim” dominuje tematyka religijna i narodowościowa, nawiązująca do historii ziem kaszubskich. To jeden z najważniejszych utworów w zbiorze pieśni kaszubskich. Inne formy wpływów folkloru kaszubskiego dostrzegalne są w muzyce wokально-instrumentalnej, pieśniach z towarzyszeniem fortepianu/zespołu instrumentalnego/orkiestry. Dużą rolę w kulturze kaszubskiej odgrywa pieśń religijna. W upowszechnianiu pieśni religijnych przyczynił się wydany *Zbiór pieśni nabożnych* Szczepana Kellera. Typowym dla kaszubskiego folkloru religijnego jest wymierające wierzenie, że można spowodować czyjąś śmierć na odległość poprzez śpiewanie psalmów albo odmawianie modlitw – *ùspiéwa*⁷.

Pieśni kaszubskie podlegają następującej klasyfikacji: pieśni obrzędowe doroczne, pieśni powszechne oraz pieśni zawodowe. Do pieśni obrzędowych dorocznych cyklu zimowego należą unikatowe oracje szczodraków, wygłaszane podczas Nowego Roku i Trzech Króli, z motywami ptaka i rogalii pieczonych przez gospodynię jako datku dla kołędników, oraz pastoralki, z których najstarsza „Witaj Jezuniu” jest datowana na XVI wiek. Charakterystyczne dla Kaszub jest śpiewanie pastoralek w czasie adwentu. Zapusty poświęcone są przez jedną pieśń, a Wielki Post charakteryzuje się pieśniami sakralnymi i nabożnymi śpiewanymi w domu. Podczas Wielkanocy kołędnicy wygłaszają oracje dyngusowe. Poza wymienionymi istnieją też pieśni dożynkowe, zaduszkowe, weselne i pogrzebowe. Na kolejną kategorię pieśni powszechnych składają się pieśni nabożne (przypowieści, pieśni i legendy o świętych, podania, pieśni moralizatorskie) i ballady. Ballady są pieśniami o zabójcach, którzy karani są unicestwieniem. Istnieją też ballady miłosne, w których dominuje tematyka wierności. Powstawały również pieśni na temat wydarzeń historycznych, a także pieśni żołnierskie i o tematyce społecznej (dotyczące ubóstwa, komicznych sytuacji sąsiedzkich, nawiązujące do umiłowania tabaki). Do pozostałych pieśni powszechnych należą pieśni: miłosne, rodzinne, dziecięce, komiczne, pijackie i taneczne. Te ostatnie związane są z poszczególnymi zabawami i tańcami. Ostatnią kategorię stanowią pieśni zawodowe. Należą do nich: trzy pieśni rolnicze, dwie pieśni rybackie, dwie pieśni młynarskie, pieśń rzeźnicka, myśliwska, o zawodzie murarza oraz pieśni pasterskie. Te ostatnie grywane były na bazunach (trąbach), a każda melodia miała swoje znaczenie.

⁷ W. Frankowska, *Muzyka Kaszub. Materiały encyklopedyczne*, Gdańsk 2015, s. 178–179.

Dzięki temu pasterze porozumiewali się między sobą⁸. Niewątpliwie dla muzyki i folkloru Kaszub znaczącą rolę odgrywają tańce kaszubskie. Poruszając tematykę folkloru kaszubskiego w kontekście muzyki, nie można nie wspomnieć instrumentów charakterystycznych dla Kaszub. Opisał je P. Szeffa, zwracając uwagę na instrumenty wykonywane ręcznie przez ludność⁹.

Przedstawione elementy charakterystyczne dla muzyki Kaszub, które często zakorzenione są w historii, mają swoje odbicie w obrzędowości kaszubskiej.

Obrzędowość kaszubska we współczesnej przestrzeni kulturowej

„W kulturze ludowej fakty naturalne musiały być potwierdzone obrzędami, by mogły nabrać sankcji społecznych”¹⁰. Folklor obrzędowy Kaszub związany jest z cyklem życia ludzkiego, który przenika się z cyklem dorocznym. W życiu codziennym jest on związany z obrzędami urodzinowymi, weselnymi i pogrzebowymi. W cyklu dorocznym z kolei, folklor obrzędowy nawiązuje do naturalnego rytmu prac gospodarskich, który jest wyznaczony przez pory roku. Ważną rolę dla większości obrzędów stanowi muzyka¹¹. Za J. Perszonem można przyznać, że „kaszubski kalendarz obrzędowy zrośnięty jest z kościelnym rokiem liturgicznym. Znaczący to, iż zwyczaje agrarne, gospodarskie, rodzinne i wioskowe są aktualizowane w oparciu o specyficznie chrześcijański, linearny sposób pojmowania czasu”¹². P. Szeffa zestawił obrzędy i obyczaje kaszubskie, uwzględniając udział poszczególnych instrumentów oraz podział na pory roku, w jakich miały miejsce. Do obrzędów i obyczajów związanych z powitaniem wiosny należą obrzędy: dyngusowe, ścinania kani, postrzyżyn owiec oraz sobótkowe. Do jesiennych obrzędów należą brzdąk (owocobranie), wesele i roztrębacz. Do zimowych obrzędów i zwyczajów zaliczają się wieczory zimowe, sylwester oraz zapusty.

Poza obrzędami związanymi z konkretnymi porami roku, Kaszuby znane są z obrzędów, które nie są uzależnione od tych pór. Należą do nich: pogrzeb, dzień zmarłych, klęski, a także jarmarki i odpusty¹³.

⁸ Tamże, s. 183.

⁹ P. Szeffa, *Narzędzia i instrumenty muzyczne z Kaszub i Kociewia*, Wejherowo 1982.

¹⁰ L. Bielawski (red.), *Polska pieśń i muzyka ludowa. Źródła i materiały*, tom 2, *Kaszuby*, Warszawa 1997, s. 62.

¹¹ W. Frankowska, *Muzyka Kaszub. Materiały encyklopedyczne*, dz. cyt., s. 54–55.

¹² J. Perszon, *Kultura ludowa Kaszubów w procesie przemian*, [w:] *Badania kaszuboznawcze w XX wieku*, red. J. Borzyszkowski, C. Obracht-Prondzyński, Gdańsk 2001, s. 66.

¹³ P. Szeffa, *Narzędzia i instrumenty muzyczne z Kaszub i Kociewia*, dz. cyt., s. 56–57.

Obrzędowość związana jest nie tylko z konkretnymi zwyczajami czy muzyką, jaką wykorzystywano, ale też ze strojem ludowym. Należy zauważyć, że strój ten ewoluował i obecnie różni się od tradycyjnego stroju sprzed lat. Strój uzależniony był od wykonywanego zawodu, a także od miejsca zamieszkania. Ludność sama wykonywała go dla siebie. Jak podaje I. Gulgowski, mężczyźni nosili długie surduty, długie buty, czapkę (podszytą baraním futrem), krótką kamizelkę z długimi rękawami oraz płaszcz z długą peleryną. Latem zakładano wysoki kapelusz. Początek XIX wieku to także czas krótkich spodni i długich, białych pończoch. Kobiety natomiast nosiły koszulę składającą się z dwóch części, zawiązywaną sznurkiem na szyi, a także białą spódnicę i suknię z wyłoczonými kwiatami. Mężatki zakładały haftowane czepki ze swojskimi wzorami¹⁴.

Współcześnie kaszubski strój ludowy widywany jest jedynie przy okazji ważnych uroczystości lub w zespołach folklorystycznych.

Galowy strój kaszubski zawiera elementy wyszywane haftem kaszubskim. Haft ten jest techniką kompozycyjno-wzorniczą sztuki użytkowej na terenie Kaszub. Ma on swoją długą tradycję, od ok. 1209 roku, i zapoczątkowany został przez mieszkające w Żukowie norbertanki. Istnieje wiele motywów w hafcie kaszubskim, jeśli zaś chodzi o kolory, wykorzystuje się: czarny, niebieski (w trzech odcieniach), czerwony, żółty i zielony¹⁵. Kaszubska obrzędowość to nie tylko same obrzędy, stroje, haft, muzyka. Kluczową rolę odgrywa tutaj język, którym Kaszubi posługują się na co dzień od wielu lat.

Miejsce języka kaszubskiego i literatury w kulturze regionu

Mowa i pismo kaszubskie nie od zawsze uważane są za język. Była to sprawa sporna już w XIX wieku. Świadczyć o tym może chociażby publikacja J. Karłowicza *Gwara kaszubska*, odnosząca się do owego sporu. Sam tytuł przemawia już za tym, że autor język kaszubski traktuje jako gwara¹⁶. Wiele osób zajmowało się tą kwestią, powstawało też dzięki temu wiele poglądów. Za odrębnością językową opowiadał się między innymi Florian Ceynowa, którego poglądy bezwzględnie ocenił Jan Baudouin de Courtenay. Ważny dla tego rodzaju konfliktu był udział Stefana Ramuła, który opublikował w 1893 roku „Słownik języka pomorskiego, czyli kaszubskiego”. Wiele innych osób zaangażowało się we wspieranie autonomii

¹⁴ I. Gulgowski, *Kaszubi*, Kraków 1924, s. 26–27.

¹⁵ http://www.nakaszuby.pl/Kaszuby/haft_kaszubski.html [dostęp: 23.10.2015].

¹⁶ J. Karłowicz, *Gwara kaszubska*, odbitka z tomu XII „Wisły”, Warszawa 1898.

dla języka kaszubskiego¹⁷. Ostatecznie jako język uznano go dopiero w myśl Ustawy o mniejszościach narodowych i etnicznych oraz o języku regionalnym z dnia 6 stycznia 2005 roku. To stosunkowo późno, zważając, jak wiele lat się o to starano. Ważne informacje zawarte w niniejszej ustawie odnoszą się do prawa nauki języka regionalnego. Ponadto „organy władzy publicznej są obowiązane podejmować odpowiednie środki w celu wspierania działalności zmierzającej do zachowania i rozwoju języka”¹⁸. Miłośnikiem szerzenia kultury kaszubskiej był między innymi J. Drzeżdżon, który uważał, że „zadaniem szkoły powinno być zachowanie kultury kaszubskiej, dopiero wtedy skończy się dramat dziecka wstępującego w jej progi”¹⁹. Myślenie w tym kierunku prawdopodobnie było wynikiem tego, że duża liczba osób posługuje się językiem kaszubskim w kontaktach domowych. Narodowy spis powszechny ludności i mieszkań z 2011 roku przedstawia dane, w których 108 140 osób posługuje się językiem kaszubskim. W porównaniu ze spisem z 2002 roku, liczba ta wzrosła o ponad połowę²⁰. Mogło być to wynikiem szerzenia się edukacji związanej z językiem kaszubskim.

Zagłębiając się w tematykę języka kaszubskiego nie sposób nie wspomnieć o twórcach wierszy, bajek, podań, baśni i legend w tym języku. Dzięki takim dziełom łatwiej jest poznawać kulturę Kaszub. Do najbardziej znanych pisarzy należą: Florian Ceynowa, Hieronim Derdowski, Jan Drzeżdżon, Franciszek Grucza, Stanisław Janke, Aleksander Labuda, Aleksander Majkowski, Alojzy Nagel, Jan Piepka, Eugeniusz Pryczkowski, Roman A. Regliński, Jan Trepczyk, Izabella Trojanowska i inni. Podania i legendy stanowią charakterystyczną, magiczną część publikacji. Stanisław Czernicki zestawiał wybrane podania kaszubskie, odnalezione oraz zasłyszane, które wydano Nakładem Drukarni St. Stachowskiego w 1931 roku. „Tematyka legend łączy w sobie elementy historyczne i ludową fantazję. Przywoływane są w nich czasy ksiąząt pomorskich, krzyżaków, a nawet chrystianizacji Pomorza – a jednocześnie świat kaszubskich opowieści, pełen zapadłych zamków i śpiących wojsk, zaludniają diabły, syreny i czarownice”²¹. Kaszuby znane są również z bajek i baśni, które szeroko promowane są między innymi dzięki kampanii „Akademia Bajki Kaszubskiej”. Kampania ta ma na celu zapoznanie dzieci od najmłodszych lat z dziedzictwem kulturowym Kaszub oraz promowanie czytania dzieciom.

¹⁷ L. Bielawski (red), *Polska pieśń i muzyka ludowa. Źródła i materiały*, Tom 2, *Kaszuby*, dz. cyt., s. 15–35.

¹⁸ Ustawa z dnia 6 stycznia 2005 r. o mniejszościach narodowych i etnicznych oraz o języku regionalnym.

¹⁹ J. Drzeżdżon, *O edukacji dziecka na ziemi kaszubskiej*, [w:] *Jana Drzeżdżona niedokończony tryptyk społeczny a edukacja regionalna*, red. K. Kossak, Gdańsk 1995, s. 31.

²⁰ <http://mniejszosci.narodowe.mac.gov.pl> [dostęp: 23.10.2015].

²¹ <http://muzeumliteratury.pl/male%CC%88nci-ilustracje-do-legendkaszubskich/> [dostęp: 18.10.2015].

Działalność edukacyjna na rzecz umacniania kultury i języka kaszubskiego

Nauka języka kaszubskiego nie zawsze przedstawiała się w takiej formie, w jakiej widać ją obecnie. Oficjalnie Kaszubi mogli uczyć się swojego języka w szkołach od czasu wprowadzenia Ustawy z dnia 7 września 1991 r. o systemie oświaty. Fragment jej zapisu zobowiązuje szkoły publiczne do umożliwienia uczniom „podtrzymywania poczucia tożsamości narodowej, etnicznej, językowej i religijnej, a w szczególności naukę języka oraz własnej historii i kultury”. W sferze oświaty zaczęto traktować Kaszuby jak mniejszość narodową, a nauka języka kaszubskiego zaczęła się rozpowszechniać w szkołach od roku szkolnego 1993/1994. Nauka ta jest dobrowolna, natomiast kiedy uczeń zdecyduje się na jej podjęcie, musi liczyć się z tym, że będzie to dla niego przedmiot obowiązkowy. Ocena z języka kaszubskiego wliczana jest do średniej i widnieje na świadectwie ukończenia klasy. Plan zajęć powinien uwzględniać te zajęcia. Ramowy plan nauczania określa obowiązujący wymiar zajęć edukacyjnych z języka regionalnego w szkołach z dodatkową nauką tego języka w wymiarze 3 godzin tygodniowo w każdej klasie na wszystkich szczeblach edukacji szkolnej²². W tym miejscu warto wspomnieć również o możliwości zdawania matury z języka kaszubskiego²³. A. Jabłoński uważa, że skoro w szkołach naucza się języka kaszubskiego, powinno się również nauczać historii i geografii Kaszub. Autor jest również entuzjastą utworzenia kierunku studiów o nazwie Etnofilologia kaszubska, z językiem kaszubskim jako językiem wykładowym²⁴. Kierunek ten został wprowadzony na Uniwersytecie Gdańskim, a pierwsi studenci naukę rozpoczęli w roku akademickim 2013/2014²⁵. Zanim powstał ten odrębny kierunek studiów, od roku 1993/1994 istnieje również możliwość wybrania specjalizacji kaszubologicznej dla studentów III roku filologii polskiej UG²⁶. Daje to dużą szansę przetrwania języka kaszubskiego jako ważnego elementu folkloru regionalnego. E. Andrzejewska w swoim referacie pt.: „Język kaszubski skarbem Twojego dziecka” powołując się na badania naukowe dowodzi, że „znajomość języków, a zwłaszcza dwujęzyczność, o której można mówić na terenach Kaszub, rozwija giętkość i sprawność umysłową”²⁷. Autorka podkreśla, że nauka języka kaszubskiego ma znaczenie dla rozwoju świadomości językowej, która prędzej rozwija się u osób

²² Zob. R. Mistarz, *Wszystko co chcielibyście wiedzieć o organizacji nauczania języka kaszubskiego oraz własnej historii i kultury*, Gdańsk 2014.

²³ Ustawa z dnia 6 stycznia 2005 r. o mniejszościach narodowych i etnicznych oraz o języku regionalnym.

²⁴ A. Jabłoński, *Kaszubi. Wspólnota narodowa*, dz. cyt., s. 32–36.

²⁵ http://ug.edu.pl/20479/etnofilologia_kaszubska [dostęp: 17.10.2015].

²⁶ R. Mistarz, *Kalendarium wydarzeń znaczących dla edukacji kaszubskiej*, „Edukacja Pomorska” 64/65 (2014)15/16, s. 10.

²⁷ Artykuł zamieszczony na stronach internetowych gdańskiego Kuratorium Oświaty; <http://www.kuratorium.gda.pl/pliki/Jezyk%20kaszubski%20skarbem%20Twojego%20dziecka.pdf>

dwujęzycznych. Taka świadomość językowa pomaga również w nauce innych języków obcych. Z badania socjologicznego przeprowadzonego w ramach projektu „Watchdog na Kaszubach” przez Zrzeszenie Kaszubsko-Pomorskie wynika, że dla dzieci uczących się języka kaszubskiego podstawowym źródłem znajomości tego języka jest nauka w szkole (89,9% wskazań). Wskazano również na inne źródła: kontakty z rodzicami (63,6%), kontakty z dziadkami (23,2%), relacje z sąsiadami (6,1%) oraz książki i media kaszubskie (3%). Wśród badanych rodziców dzieci uczęszczających na zajęcia języka kaszubskiego, 49,5% deklaruje znajomość języka kaszubskiego. Znajomość tę zawdzięczają rodzicom lub dziadkom. Badanie wykazało również, że głównym motywem zgłoszenia swojego dziecka na opiswane zajęcia była chęć, aby dziecko poznało język swoich przodków (61,2%). Innym powodem była możliwość poznania nowego języka (13,2%). Niektórzy respondenci uznali, że język kaszubski może przydać się ich dziecku (12,2%). Rodzice dzieci uczestniczących w badaniu w 86% są zadowoleni z warunków nauczania w szkole języka kaszubskiego. W ramach tego samego badania poznano również opinie nauczycieli języka kaszubskiego. 55,1% badanych jest zadowolonych z warunków, jakie zapewnia szkoła dla nauczania języka kaszubskiego. Nauczyciele wymienili bariery utrudniające pracę, a zaliczono do nich między innymi: niewystarczającą ilość lub brak pomocy dydaktycznych (83,3%), bariery finansowe po stronie szkoły (58,3%), nieściśle określoną metodyką nauczania języka kaszubskiego (56,3%), problemy z dostosowaniem godzin zajęć, aby odpowiadały wszystkim zainteresowanym uczniom (52,1%), słabo rozwinięty lub brak systemu dokształcania nauczycieli (20%).

Założenia badań własnych

Przedmiotem podjętych badań były elementy folkloru w edukacji dzieci na przykładzie regionu Kaszub²⁸. Celem badań było poznanie związków i zależności między płcią badanych dzieci a ich wiedzą i umiejętnościami rekonstrukcji elementów folkloru Kaszub oraz poznanie opinii członków rodziny kaszubskiej i nauczycieli języka kaszubskiego na temat kaszubskiej działalności edukacyjnej. Na potrzeby badań sformułowano następujące problemy:

- Jakie są przejawy folkloru w edukacji dziewcząt i chłopców w obrębie muzyki w regionie Kaszub?
- Jakie są przejawy folkloru w edukacji dziewcząt i chłopców w obrębie obrzędowości w regionie Kaszub?
- Jakie są przejawy folkloru w edukacji dziewcząt i chłopców w obrębie języka kaszubskiego?

²⁸ Współautorką prezentowanego postępowania badawczego jest mgr Beata Leman.

● W jaki sposób prowadzona jest działalność edukacyjna z zakresu kultury Kaszub?

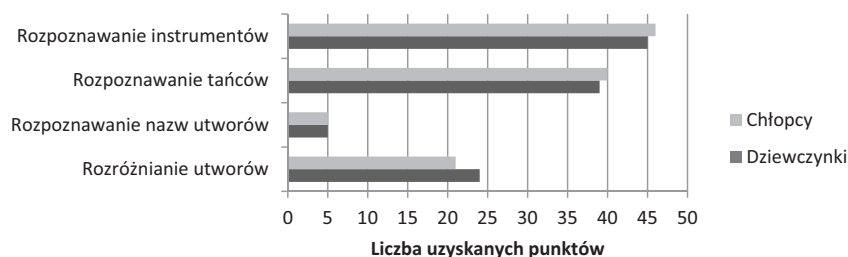
W postępowaniu badawczym wykorzystano test sprawdzający dla uczniów klas trzecich szkoły podstawowej, wywiad z nauczycielką języka kaszubskiego oraz wywiad z członkami rodziny kaszubskiej.

Badaną grupę stanowili uczniowie Zespołu Kształcenia i Wychowania w Brodnicy Górnej, biorący udział w zajęciach języka kaszubskiego, nauczycielka języka kaszubskiego oraz rodzina kaszubska. Uczniowie pochodzili z dwóch równoległych klas. W jednej klasie badaniu zostało poddanych pięciu chłopców i cztery dziewczynki, w drugiej zaś respondentami było sześciu chłopców i siedem dziewczynek. Łącznie w badaniu wzięło udział 11 chłopców i 11 dziewczynek, co daje 22 uczniów. Rodzinę kaszubską reprezentują dwie kobiety, będące w relacji matka – córka. Obie panie mieszkają na terenie Kaszub i od wielu lat zajmują się propagowaniem kultury kaszubskiej w różnorodnych formach.

Elementy folkloru kaszubskiego w edukacji – analiza wyników i wnioski z badań

W toku badań postawiono szereg pytań problemowych dotyczących żywotności rekonstrukcji elementów folkloru w edukacji dzieci na Kaszubach. Pierwszy problem odnosił się do przejawów folkloru w obrębie muzyki.

Wykres 1. Zestawienie ocen wybranych elementów muzyki kaszubskiej

Źródło: opracowanie własne.

Na podstawie analizy rozwiązań zadań testowych stwierdzono, że śpiewane przez prowadzącą utwory lepiej rozróżniały dziewczynki niż chłopcy. Prezentują oni taki sam poziom wiedzy, jeśli chodzi o rozróżnianie nazw utworów kaszubskich. Okazało się jednak, że prawidłową odpowiedź w tym zakresie wskazało tylko 55% dzieci. Dziewczynki i chłopcy prezentują zbliżony poziom wiedzy dotyczącej

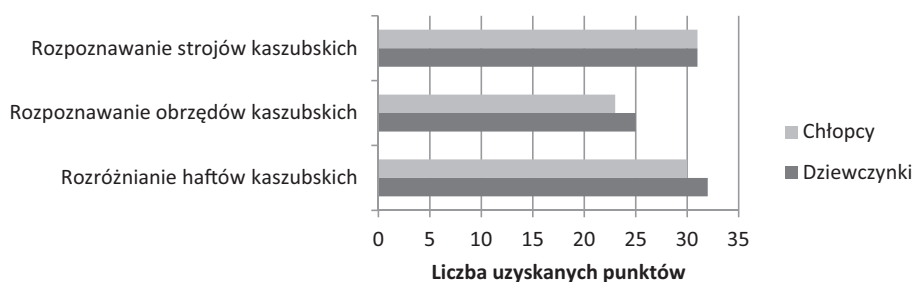
rozpoznawalności tańców i instrumentów kaszubskich. W obu tych zakresach chłopcy uzyskali zaledwie o 1 punkt więcej od dziewcząt. Chłopcy i dziewczynki prezentują wyrównany poziom wiedzy dotyczącej elementów muzyki kaszubskiej.

Podczas wywiadu z nauczycielką okazało się, że dzieci nie mają możliwości uczyć się kroków tańców kaszubskich podczas zajęć, a jedynie wykonują utwory śpiewając, co jest rodzajem ograniczenia w poziomie kultury swojego regionu. Zarówno dziewczęta, jak i chłopcy wykazują zainteresowanie wybranymi elementami muzyki kaszubskiej i chętnie śpiewają wybrane utwory.

Wywiad z rodziną pozwolił przybliżyć przejawy folkloru w obrębie muzyki konkretnych osób związanych z regionem Kaszub poprzez zamieszkiwanie tej ziemi oraz kultywowanie tradycji przodków i chęć zgłębiania kultury regionu. Na pytanie dotyczące muzyki kaszubskiej jedna z respondentek wskazała, że w tym zakresie jest bardzo aktywna, grając na pianinie i akordeonie, a także śpiewając utwory kaszubskie. Druga z respondentek zgodnie potwierdziła poprzedzającą wypowiedź oraz wskazała na swoje zaangażowanie w obrębie tej dziedziny. Przejawia się ono w promowaniu kaszubskiej kultury poprzez śpiew i taniec w zespole folklorystycznym.

Drugi problem postawiony w badaniach miał związek z przejawami folkloru w edukacji dziecka w obrębie obrzędowości, uwzględniając wybrane hafty kaszubskie, obrzędy oraz strój kaszubski.

Wykres 2. Zestawienie ocen wybranych elementów obrzędowości kaszubskiej

Źródło: opracowanie własne.

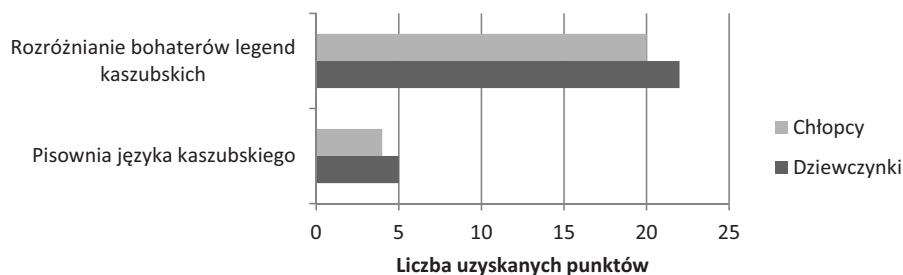
W tym zakresie nieco wyższą wiedzą wykazały się dziewczynki. Szczególnie jest to widoczne w rozpoznawaniu rodzajów haftów kaszubskich oraz wybranych elementów obrzędowości kaszubskiej. Natomiast rodzaje strojów kaszubskich zarówno dziewczęta jak i chłopcy rozpoznawali na tym samym poziomie. Zaskoczenie wywołał brak wiedzy uczniów na temat tego, czym jest obrzęd.

Wbrew zapewnieniom nauczycielki, że dzieci nie są zaznajomione z haftem i strojem kaszubskim, dziewczynki i chłopcy poradzili sobie z wykonaniem zadań z tego zakresu.

Większość z obrzędów obchodzonych w rodzinie kaszubskiej związana jest ze świętami. Charakterystyczny dla tego regionu i nadal kultywowany jest zwyczaj związany z tym, że w okresie od Bożego Narodzenia do Święta Trzech Króli dzieci przebijają się za postacie trzech króli, wędrują od domu do domu i śpiewają domownikom kolędy, po czym oczekują drobnego upominku. Według tego zwyczaju przebranie powinno nie dopuścić do rozpoznania, które dzieci kryją się pod strojem. Członkinie rodziny kaszubskiej zajmują się kaszubską sztuką ludową, co dowodzi, że jest to działalność wciąż aktualna i potrzebna. W badanej rodzinie kaszubskiej jedna z respondentek zajmuje się haftowaniem serwet kaszubskich, komponowaniem wzorów do haftu kaszubskiego, malowaniem obrazów na szkle, a także nauczaniem kaszubskiego malowania na szkle na warsztatach sztuki ludowej. Te zainteresowania pojawiły się dzięki wpływowi rodziców (również zajmujących się sztuką ludową) oraz chęci poznania historii swojego regionu. Obecnie badana przekazuje swoją wiedzę i pasję córce, która również zajmuje się rękodziełem. Młodsza z respondentek wskazuje na duży wpływ mamy i dziadków w krzewieniu zainteresowań kulturą kaszubską.

W toku badań dokonano również analizy przejawów folkloru w edukacji dziecka w obrębie języka kaszubskiego.

Wykres 3. Zestawienie ocen wybranych elementów z zakresu języka kaszubskiego

Źródło: opracowanie własne.

Zadanie związane z pisownią języka kaszubskiego okazało się najtrudniejszym spośród wszystkich zadań, jakie mieli do rozwiązania uczniowie klas trzecich. Dziewczynki zdobyły większą od chłopców liczbę punktów w zadaniach związanych

z językiem kaszubskim, w tym z legendami. Na zajęciach języka kaszubskiego dzieci mają okazję poznawać słownictwo kaszubskie w mowie i w piśmie, legendy kaszubskie, przysłowia, style budownictwa oraz osoby ważne dla kultury Kaszub. Dzieci są zaangażowane w rozwijanie swoich umiejętności językowych poprzez uczestnictwo w kaszubskich konkursach recytatorskich.

Przejawy folkloru w obrębie języka kaszubskiego są elementem dostrzegalnym w rodzinach kaszubskich, przede wszystkim zalicza się tutaj posługiwanie mową kaszubską. Wywiad z rodziną kaszubską pozwolił na zgłębienie tego tematu. Respondentki, będące w relacji matka – córka, rozmawiają ze sobą w języku kaszubskim podczas swobodnych rozmów w domu oraz gdy, jak same powiedziały, „mają na to ochotę”. Mową kaszubską posługują się również, kiedy ktoś nieznający języka kaszubskiego chce go usłyszeć. Inne sprzyjające ku temu okoliczności to śpiew kaszubskich piosenek i recytowanie znanych tekstów kaszubskich oraz spotkania z osobami z kaszubsko-pomorskiego środowiska lub z osobami starszymi. Respondentki zajmują się też czytaniem legend i opowiadań kaszubskich, jedna z nich ma okazję prowadzić zajęcia języka kaszubskiego dla młodzieży licealnej, a także pisze własne teksty kaszubskojęzyczne. Udział w zespole folklorystycznym również jest okazją do posługiwania się ojczystą mową kaszubską. Badane zwracają uwagę na duże znaczenie języka kaszubskiego w ich życiu. Stanowi on pomost między kulturą przodków a kulturą czasów obecnych. Jedna z respondentek wskazała, że nauczyła się języka kaszubskiego, ponieważ chciała lepiej poznać specyfikę regionu, w którym się urodziła i wychowała, i który stanowi o jej tożsamości. Jeśli zaś chodzi o umiejętności posługiwania się językiem kaszubskim w mowie i piśmie, starsza z respondentek podaje, że zna ten język ze słyszenia od dziecka. Wskazuje jednak, że nie nauczyła się dobrze mówić w języku kaszubskim, ale sama pracuje nad tym, aby poprawić tę umiejętność. Swoją umiejętność opanowania języka kaszubskiego w mowie oceniła więc słabo, w piśmie natomiast – umiarkowanie. Młodsza z respondentek zna język kaszubski od około 10 lat i nauczyła się go podczas kursu języka kaszubskiego. Swoją umiejętność posługiwania się językiem kaszubskim, zarówno w mowie jak i w piśmie, oceniła na bardzo dobrą.

Ostatni problem, który starano się rozstrzygnąć w toku badań, dotyczył działalności edukacyjnej z zakresu kultury kaszubskiej. Działalność edukacyjna, o której mowa, dotyczy zarówno dzieci, młodzieży, jak i osób dorosłych. Należy pamiętać, że osoby zajmujące się edukacją dzieci same muszą być specjalistami w danym zakresie. Poczynając więc od edukacji dorosłych, wywiad z nauczycielką pozwolił określić sposoby doształcania w zakresie kultury kaszubskiej. Wskazano tutaj literaturę, internet, spotkania z twórcami kaszubskimi oraz kursy i warsztaty. Badana nie ukończyła studiów na kierunku Etnofilologia kaszubska (nie jest również w trakcie studiowania tegoż kierunku), mimo to na bieżąco stara się

wzbogacać swoją wiedzę. Respondentka wskazała, że zna język kaszubski od 20 lat, dzięki rodzicom oraz wujkom ze swojej rodziny. Każda działalność edukacyjna powinna być poparta odpowiednią motywacją. Dla nauczycielki taką motywacją jest ciekawość poznania świata i możliwość porównania kultury kaszubskiej do innych kultur. Inne motywacje towarzyszą badanym z rodziny kaszubskiej. Jedna z respondentek wskazuje, że do poznawania swojej kultury motywuje ją ciekawość. Ponadto dzięki temu, że zajęła się haftem kaszubskim oraz malowaniem na szkle, dążyła do poznania historii tego rodzaju rękodzieł. Badana podkreśla, że „trzeba dobrze poznać temat, którym się zajmujemy, w przeciwnym razie efekt pracy nie będzie dobry”. Nie bez znaczenia jest tutaj również wpływ przodków, którzy wprowadzili respondentkę w świat kultury kaszubskiej, dzięki nauce czynności takich jak haftowanie serwet czy rzeźbienie. Jak podaje badana, kontynuowanie tradycji przodków ma duże znaczenie dla budowania własnej tożsamości. Wskazuje też na potrzebę poczucia stabilności życiowej, co zapewnia kontynuowanie tradycji. Dla drugiej respondentki, należącej do rodziny kaszubskiej, motywacją do poznawania swojej kultury jest fakt bycia Kaszubką oraz wpływ dziadków i mamy, którzy przez twórczość ludową (haft, malarstwo na szkle, rzeźba) zainspirowali ją do zgłębiania kultury kaszubskiej. Podobnie jak mama badanej wskazuje, że tradycje są fundamentami rozwoju, pozwalając tworzyć „nowe” w oparciu o „dawne”, co sprzyja budowaniu świadomości.

Powyżej wspomniano o doświadczeniach edukacyjnych dorosłych. W procesie edukacyjnym dzieci istotna jest motywacja do podjęcia działania. W opinii nauczycielki bodźcem do uczestnictwa w lekcjach języka kaszubskiego jest chęć poznania języka, którym posługują się ich dziadkowie. Dodatkową zachętą jest też atrakcyjność zajęć, co sprzyja dobremu samopoczuciu i chęci zaangażowania się, wykazania inicjatywy. Nauczycielka wskazała również, że większość dzieci, które uczy, wykazuje duże zaangażowanie podczas prowadzonych przez nią zajęć. Jeśli chodzi o liczbę dzieci biorących udział w zajęciach języka kaszubskiego w Zespole Kształcenia i Wychowania w Brodnicy Górnej, wynosi ona ok. 80 osób. Stanowi to ponad połowę liczby wszystkich uczniów klas III–VI. W młodszych klasach obecnie nie prowadzi się zajęć języka kaszubskiego.

Wywiady z respondentami częściowo dostarczyły odpowiedzi na pytania związane ze znaczeniem edukacji regionalnej na Kaszubach. Nie uzyskano pełnych informacji z powodu braku stanowiska nauczycielki języka kaszubskiego, co wzbudziło zaskoczenie. Z kolei wywiad z rodziną kaszubską pozwolił na zagłębienie się w tę tematykę. W opinii młodszej z respondentek wzrasta świadomość potrzeby stwarzania możliwości edukacji regionalnej na terenie Kaszub. Badana wskazuje też, że warto edukować zarówno dzieci, młodzież, jak i dorosłych. Druga z respondentek podaje, że edukacja regionalna stanowi dużą wartość, ponieważ młodzi ludzie

powinni uczyć się historii i języka przodków, aby poznać swoje korzenie i móc być z tego powodu dumnym. Wszystkie powyższe informacje są nie tylko zbiorem wiadomości badanych, ale również przekładają się one na działania praktyczne respondentek w zakresie edukacji regionalnej. Młodsza z nich jest nauczycielką języka kaszubskiego dla młodzieży licealnej, prowadzi warsztaty dziennikarskie, kolonie oraz organizuje warsztaty związane z kulturą Kaszub. Doświadczenia drugiej związane są z prowadzeniem warsztatów malowania obrazów na szkle w Kaszubskim Uniwersytecie Ludowym w Wieżycy, warsztatów dla laureatów konkursu Młode Talenty, organizowanego przez Zrzeszenie Kaszubsko-Pomorskie w Gdańsku, oraz prowadzeniem warsztatów w szkołach z okazji Dni Kaszubskich. Jednak, jak wskazuje respondentka, organizuje się niewielką liczbę tego typu warsztatów.

Podsumowując wyniki przeprowadzonych badań, można wysunąć szereg wniosków odnoszących się do praktyki pedagogicznej, aby wspomóc proces kultywowania elementów folkloru regionu Kaszub. Wśród wielu uwag i refleksji nasuwających się po analizie wyników badań stwierdzono, że dla pełnego zagłębienia się w kulturę kaszubską podczas zajęć, powinno włączyć się naukę podstawowych kroków tańców kaszubskich. Zadanie polegające na wykorzystaniu umiejętności pisania w języku kaszubskim okazało się dla dzieci najtrudniejsze, stąd wniosek, że powinno się stawiać większy nacisk na rozwijanie związanych z tym kompetencji. Uczniowie chętnie uczestniczą w zajęciach, są zainteresowani, co sprzyja możliwościom poszerzania oferty zajęć języka kaszubskiego. Badani wykazali zainteresowanie śpiewem piosenek kaszubskich, dlatego też należałoby zwiększyć ich liczbę podczas zajęć języka kaszubskiego. Biorąc pod uwagę wypowiedzi badanych z rodziny kaszubskiej, nasuwa się wiele rozwiązań mających na celu ugruntowanie kultywowania folkloru kaszubskiego. Można organizować warsztaty regionalne, zajęcia tematyczne o Kaszubach, kursy, szkolenia, koła zainteresowań związane z kulturą Kaszub, poruszać tematykę regionalną podczas innych zajęć, np. kolonii, obozów. Na zajęciach lekcyjnych podczas nauki śpiewu – wykorzystanie kaszubskich utworów; podczas zajęć plastycznych – zapoznanie ze sztuką ludową Kaszub; podczas zajęć geograficznych – zapoznanie z regionem Kaszub pod kątem geografii; podczas nauki tańca – wykorzystanie kaszubskich układów tanecznych. Inne propozycje dotyczą organizowania Dni Kaszubskich w szkołach, wizyt artystów ludowych, przeprowadzających warsztaty z różnych dziedzin, jak np. haft kaszubski, malowanie na szkle, plectenie koszy z korzeni sosny, rzeźbienie, garncarstwo, czytanie legend kaszubskich, pokazy tańców kaszubskich i śpiewanie pieśni itp. Cennym pomysłem jest też organizowanie warsztatów sztuki ludowej dla nauczycieli i dzieci w Kaszubskim Uniwersytecie Ludowym w Wieżycy.

Zakończenie

Działalność edukacyjna na Kaszubach wciąż się rozrasta poprzez opracowywanie programów nauczania i podręczników do języka kaszubskiego, organizowanie konkursów kaszubskich, powstawanie nowych możliwości nauki języka kaszubskiego od podstaw oraz nauki rękodzieła kaszubskiego. Dzięki temu, że uczniowie większości szkół na Kaszubach mają możliwość wyboru dodatkowego przedmiotu, jakim jest język kaszubski, pojawiają się nowe miejsca pracy dla pedagogów, a co za tym idzie, potrzeba kształcenia w tym kierunku. „Kształcenie i wychowanie służy rozwijaniu u młodzieży poczucia odpowiedzialności, miłości ojczyzny oraz poszanowania dla polskiego dziedzictwa kulturowego, przy jednoczesnym otwarciu się na wartości kultur Europy i świata”²⁹. Warunkiem zachowania i trwania oraz rozwoju kultury regionu jest przekaz jego dziedzictwa. Związek z własnym regionem kształtuje poczucie przynależności społecznej, narodowej, postawę patriotyczną, międzyludzką. Uwzględniając elementy kultury kaszubskiej w procesie edukacji elementarnej, uczniowie stają się bardziej tolerancyjni i otwarci na szczególne potrzeby swojej małej ojczyzny, przygotowują się do roli współgospodarza regionu i jego spuścizny kulturowej. Jak widać, występuje wielość możliwości zgłębienia kultury Kaszubów oraz potrzeba tworzenia nowych rozwiązań. To daje pozytywne przeczucie, że nigdy nie nadejdzie kres tej wyjątkowej kultury.

Bibliografia

- Bielawski L. (red.), *Polska pieśń i muzyka ludowa. Źródła i materiały*, Tom 2, *Kaszuby*, PAN, Warszawa 1997.
- Burszta J., *Folklor*, [w:] *Słownik etnologiczny. Terminy ogólne*, red. Z. Staszczak, PWN Warszawa – Poznań 1987.
- Drejer F., *Wychowanie dzieci do kultury regionalnej w edukacji wczesnoszkolnej (teoria i praktyka)*, KPSW, Jelenia Góra, 2013.
- Drzeżdżon J., *O edukacji dziecka na ziemi kaszubskiej*, [w:] *Jana Drzeżdżona niedokończony tryptyk społeczny a edukacja regionalna*, red. K. Kossak, Wyd. Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk 1995.
- Frankowska W., *Muzyka Kaszub. Materiały encyklopedyczne*, Oficyna CZEC, Gdańsk 2015.
- Gulgowski I., *Kaszubi*, Orbis, Kraków 1924.
- Jabłoński A., *Kaszubi. Wspólnota narodowa*, Region, Gdynia 2013.
- Jałowiecki B., Szczepański M., *Rozwój lokalny i regionalny w perspektywie socjologicznej. Podręcznik akademicki*, Śląskie Wydawnictwa Naukowe, Tychy 2002.
- Karłowicz J., *Gwara kaszubska*, odbitka z tomu XII „Wisły”, Warszawa 1898.

²⁹ Ustawa z dnia 7 września 1991 r. o systemie oświaty.

- Mistarz R., *Wszystko co chcielibyście wiedzieć o organizacji nauczania języka kaszubskiego oraz własnej historii i kultury*, CEN, Gdańsk 2014.
- Mistarz R., *Kalendarium wydarzeń znaczących dla edukacji kaszubskiej*, „Edukacja Pomorska” 64/65(2014)15/16.
- Perszon J., *Kultura ludowa Kaszubów w procesie przemian*, [w:] *Badania kaszuboznawcze w XX wieku*, red. J. Borzyszkowski, C. Obracht-Prondzyński, Instytut Kaszubski, Gdańsk 2001.
- Szefka P., *Narzędzia i instrumenty muzyczne z Kaszub i Kociewia*, Muzeum Piśmiennictwa i Muzyki Kaszubsko-Pomorskiej, Zrzeszenie Kaszubsko-Pomorskie, Oddział w Wejherowie, Wejherowo 1982.
- Żerańska-Kominek S., *Muzyka w kulturze. Wprowadzenie do etnomuzykologii*, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 1995.
- Dz.U. 2005 nr 17 poz. 141. Ustawa z dnia 6 stycznia 2005 r. o mniejszościach narodowych i etnicznych oraz o języku regionalnym.
- <http://mniejszosci.narodowe.mac.gov.pl> [dostęp: 23.10.2015].
- <http://muzeumliteratury.pl/male%CC%88nci-ilustracje-do-legendkaszubskich/> [dostęp: 18.10.2015].
- http://ug.edu.pl/20479/etnofilologia_kaszubska [dostęp: 17.10.2015].
- http://www.nakaszuby.pl/Kaszuby/haft_kaszubski.html [dostęp: 23.10.2015].

ADRES DO KORESPONDENCJI

ADDRESS FOR CORRESPONDENCE

Dr Katarzyna Wojciechowska
Uniwersytet Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy, Wydział Pedagogiki i Psychologii,
Instytut Pedagogiki, Zakład Pedagogiki Wczesnoszkolnej i Przedszkolnej
e-mail: k-woj@wp.pl